

Eötvös Loránd, az ember

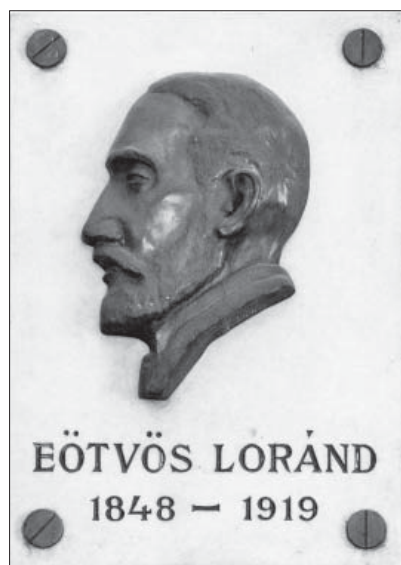
Alexander Bernát (1850–1927) filozófus, esztéta, az MTA tagja így emlékezett meg Eötvös Lorándról:

„A nagy fizikusoknak azon kiválasztottjaihoz tartozik, akik a tudományos vizsgálatokat irányítják, majdnem úgy, mint a hadvezér a harci mozdulatokat. [...] Modora olyan halk és előkelő; amit alkotott, olyan magától értetődőnek tünteti fel – és csak a még megoldandókat fontosnak [...] Azok közé tartozik, akiknek társaságában mindenki jól érzi magát, mert meg van győződve, hogy nála teljes elismerésre talál. [...] Vezérszerepe magától értetődőnek látszik, nem mint apja után maradt örökség, hanem mint saját szerzeménye, mert ő sokkal több nagy tudósnál: ő nagy ember.”

Eötvös Lorándot számos kortársa az idézethez hasonlóan rajongó szavakkal írta le. És ha most, halálának centenáriumán mi is felidézzük a nagy fizikus alakját, csak akkor érthetjük meg, miért is válhatott példaképpé korokon átívelően, ha kutatói teljesítménye mellett megemlékezünk sokoldalú egyéniségéről, a közéletben betöltött fontos szerepeiről. Jól ismert, hogy kutatói tevékenysége mellett számos fontos közéleti szerepet vállalt, s hódolt szenvedélyeinek is: a hegymászásnak és a fényképezésnek. Jelen írásomban a nagy tudós-
nak e közéleti és magánemberi tevékenységeit mutatom be.

Egyéniségének, alapelveinek megértéséhez nélkülözhetetlen a szülői háznak, édesapja alakjának említése. Apja, a költő, regényíró, ál-
lambölcseleti tudós és politikus, báró Eötvös József (1813–1871) a XIX. századi Magyarország kimagasló személyisége. Lorándnak már gyermekként alkalma nyílt arra, hogy megismerje a korszak közéleti szereplőit, legkiválóbb tudósait, művészeit. Apát és fiát különlegesen bensőséges viszony fűzte egymáshoz, fennmaradt levelezésükből kitűnik, milyen mély szeretettel és tisztelettel viseltettek egymás iránt. Az apa gyakran közéleti kérdéseket is megvitatott tizenéves fiával, partnernek tekintve őt. Eötvös Loránd atyjától nemcsak a nemzet iránti mély elkötelezettségét, a közélet iránti fogékonyságát és a kötelességtudást örökölte, hanem költői tehetségét is. Gyermekkorától fiatal felnőtt koráig verselt, mintegy 70 költeménye maradt fenn, s aki róla beszél, gyakran idézi lírai hangvételű leveleit, páratlan megfogalmazású beszédeit, hiszen saját szavainál szebben és pontosabban aligha lehet elmondani gondolatait.

Eleinte magántanárok, Keleti Gusztáv festő és Vécsey Tamás jogászprofesszor tanították, majd nyilvános iskolában, a piaristák gimnáziumában fejezte be középfokú tanulmányait. Édesapja támogatja a természettudományok iránt érdeklődő ifjú azon elképzelését, hogy külföldi egyetemen

Eötvös Loránd emléktáblája a pesterzsébeti Budapesti Szakképzési Centrum Eötvös Loránd Szakgimnáziumának és Szakközépiskolájának előcsarnokában, Bélay István alkotása (Brezsánszky Károly felvétele)

tanuljon, de a közéletben való sikeresebb helytállás érdekében erre kéri: „A jog első két évét Pesten végezzed. A tanulmányok, melyekből a két év végén számot kell adnod, olyanok, melyek minden művelt embernek, bármily pályára készül, szükségesek [...] – Ha e két éven keresztülmentél, [...] magam is azt kívánom, hogy teljes kiművelésed végett a berlini vagy más német egyetemre menjél.” (Eötvös József levele fiához, Szent-Tornya, 1866. március 28.). Loránd megfogadta apja tanácsát, de jogi stúdiumai mellett bejárta természettudományi előadásokra is. 1867 őszétől már a heidelbergi egyetemen tanult. 1870 nyarán, közvetlenül azután, hogy kiváló eredménnyel megszerezte doktori címét, hazatért. Szinte azonnal bekapcsolódott a tudományos közéletbe. Feladatot vállalt a Természettudományi Társulat munkájában, és az egyetemen is tárt karokkal fogadták. Karrierje gyorsan ívelt felfelé, amiben jelentős szerepet játszott a családi háttér is (hazatérésekor apja vallás- és közoktatásügyi miniszter és a Magyar Tudományos Akadémia elnökei is volt egy személyben). 1871-ben, miután honosították németországi egyetemi oklevelét és doktorátusát, sikerrel pályázta meg az egyetemi magántanári állást. Egy évre rá az uralkodó külön engedélyével az Elméleti Természettani Tanszék nyilvános rendes tanára lett. (Később, 1878-ban, Jedlik Ányos nyugalomba vonulása után a Kísérleti Fizika Tanszékét kapta meg, ezt az állást egészen haláláig megtartotta.)

Az Akadémia munkájába is hamar bekapcsolódott. Édesapja 1871. február 2-án elhunyt, így már nem érthette meg fia első szereplését: a Matematikai és Természettudományi Osztály 1871. július 19-i ülésén vendégként olvasta fel tanulmányát.

Mindössze 24 éves, amikor 1873. május 21-én, az Akadémia nagygyűlésén levelező taggá választották a szükséges 2/3-nál jóval több szavazattal. Székfoglaló előadását az alapszabály szerint egy éven belül meg kellett volna tartania, de erre csak közel 7 év elteltével, 1880. január 19-én került sor. A felolvasást megelőző köszöntőben kitért a késedelem okára:

„Ifjan, komoly akarattal, de személyes érdem nélkül törekedtem hazánk tudományos munkásságának terére lépni, s előttem minden ajtó mintegy varázsszóra megnyílt, mindenütt baráti karokra találtam, melyek első lépéseim támogatására ajánlkoztak. A szó, melynek ezt köszönhettem, boldogult atyám neve volt, a név, mely legnagyobb öröklött kincsem, s mely folyton arra int, hogy reá munka által érdemessé váljak. Érdemetlenségem érzete soká viszsztatartott abban, hogy e tudományos testületben széket foglaljak; mert ámbár megválasztásom óta többször voltam szerencsés e helyen értekezhetni, székfoglalóul valami késszel, egy kikerekített egésszel kívántam volna föllépni. De az idő múlt, s az idővel én is idősebb lettem, napról-napra meggyőződve arról, hogy a tudományban készek soha sem leszünk.” Néhány év múlva, 1883-ban az akadémia rendes tagjává választották.

Eötvös királyi meghívólevéllel 24 évesen lett a főrendház tagja, s az 1881. évi ülészakon már az elnöki tisztséget is ellátta. 1885-től királyi meghívólevél alapján csak 50 fő lehetett örökös főrendházi tag, őt is megválasztották. Nem volt aktív az üléseken, leginkább a budapesti egyetemi építkezések ügyében tett felszólalása figyelemre méltó.

27 évesen családot alapított. Felesége, Horváth Gizella Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter művelt lánya. Házasságukból három leány született, az első gyermek, Jolán két évesen elhunyt. Leányaihoz írt levelei tanúsítják, hogy Eötvös Loránd, apjához hasonlóan, szeretetteljes, gondos apa volt.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKE

1888. augusztus 22-én elhunyt az MTA elnöke, Trefort Ágoston, akinek halála Eötvös Loránd személyes gyásza is volt, hiszen Trefort nagybátyja, keresztapja és apja legjobb barátja

is volt egy személyben. Az Akadémia következő elnökének kijelölésénél szokatlan bizonytalanság mutatkozott, a májusi nagygyűlésre halasztották az elnökválasztást. A posztura – több más eshetőség elvetése után – végül Eötvös Lorándot jelölték, aki ekkorra már Európa-szerte neves fizikusnak számított. Az 1889. május 3-i nagygyűlés végül elnökké választotta, ezzel Eötvös Loránd az MTA 6. elnökeként rendkívül fiatalon, még nem egészen 41 évesen lépett hivatalba. Hivatali elődeitől eltérően ő elsősorban tudós volt, ráadásul természettudós. Személye átmenetet jelentett a XX. századba tartó, új szemléletű, fiatal tudósgeneráció és az Akadémia korábbi nagy generációja között.

1889 őszén Eötvös mentora és barátja, Szily Kálmán lett a főtitkár. Az Eötvös–Szily vezetésben, amely csaknem 16 évig állt fenn, a közvélemény is a tudományos szakszerűség előtérbe kerülését látta. Eötvös, aki egész életében mély tisztelettel és szeretettel viseltetett az alapítók generációjához, első elnöki beszédében világossá tette álláspontját nemzeti intézményünkről:

„A cél tisztán áll előttem. Az Akadémia alapszabályaiban azt olvassuk, hogy célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése, történetének szelleme pedig ezt súgja: törekedjünk arra, hogy nemzetünk magyar, de nemcsak magyar, művelt is legyen, s mint ilyen, megállja helyét a számban nagyobb, hatalomban erősebb európai nemzetek között. [...] Az akadémia nem olyan intézet, melyet reformkísérleteknek volna szabad alávetni; céljának, irányelveinek nem évtizedeken, de évszázadokon keresztül változatlanoknak kell maradniuk. Nem olyan, mint a hajó, mely ismeretlen tengeren kalandos felfedező útra indul: inkább olyan, mint a világító torony, mely a tévedező hajósnak a biztos kikötő helyét mutatja.”

Az a tekintély, amely a Tudós Társaságot alapítása időszakában övezte, már a reformkorban jelentősen csökkent, maga Széchenyi István is felpanaszolta ezt az 1840-es években. A kiegyezést követően jelentősen átalakították az intézmény működési elveit, új alapszabályt dolgoztak ki, amely egyébként az uralkodó jóváhagyásához volt kötve, nem lehetett könnyen változtatni rajta.

Az 1880-as években megújultak az Akadémiát ért támadások, amelyek elsősorban a tudósok magába zárkózását, tevékenységük haszontalanságát rótták fel. Maga Eötvös Loránd is tisztában volt a népszerűtlenséggel, a közérdeklődés hiányával, s beszédeiben igyekezett elmagyarázni nézeteit az Akadémia szerepéről és a tudomány feladatáról. Az 1895. évi közgyűlés elnöki megnyitójából csak néhány gondolatot idézek:

„Nálunk a legtöbben elismerik az irodalom e magasabb céljainak jogosultságát, de bizony sokan hamisan ítélnék a tudomány fennkölt feladatairól. A magyar nyelv, magyar irodalom, magyar történet nemzeti szempontból kedveltek, ami rendjén is van, a természettudományok elég népszerűségnek örvendenek, mert alkalmazásaik hasznos voltát mindenki belátja, a többi tudományokról azonban sokan azt tartják, hogy azok, mint hasznot nem hajtók, csak a szobatudósok kellemes időöltésére valók. Pedig nemzeti felvirágzásunkat alig fenyegeti nagyobb veszély, mint ha a tudományok értékét aszerint latolgatjuk, amint azok egy vagy más mellékcél elérésére szolgálatot tesznek; mert amint igaz az, hogy a tudomány hatalom, mely nélkül Európában ma egy nemzet sem élhet, úgy bizonyos az is, hogy a tudományban haladni csak az tud, ki az igazságot magáért az igazságért és nem mellékérdékből keresi.”

1890-től fogva jóval láthatóbb lett az Akadémia működése a nyilvánosság számára, mint korábban. Szily Kálmán minden évben közzétette főtitkári beszámolóját az Akadémia szakmai munkájáról, valamint a Magyar Földhitelintézet hivatalos kimutatását az MTA vagyonáról.

Mint közzismert, az Akadémia magánszemélyek adakozásából jött létre, büszke is volt arra, hogy nem állami, hanem nemzeti intézmény. Az alapítványok biztosította függetlenség imponáló volt, ám az Akadémia szinte állandó anyagi problémákkal küzdött

Az anyagi és szakmai problémák orvoslásaként Eötvös Loránd közbenjárására Semsey Andor, maga is akadémikus és a korszak egyik legnagyobb mecénása, 1889 őszén különböző tudományágakban tíz tudományos, kifejezetten a hazai viszonyokra és Magyarországra vonatkozó pályakérdést tűzött ki egyenként 10 000 forintnyi jutalomdíjjal.

1894-ben két fontos esemény történt: nagyszabású ünnepet szerveztek Jókai Mór 50 éves írói jubileumának megünneplésére, s Eötvös részt vett Kossuth Lajos temetésén, koszorút helyezett el az Akadémia nevében, amely egyben politika állásfoglalást is jelentett. Eötvös Loránd példát mutatott a nagy elődök tiszteletében és megbecsülésében, emlékbeszédei, megemlékezései az akadémiai hivatali iratok göngyszemei.

Számos kutatási munka indult el Eötvös Loránd elnökségének idejében, elkészültek Szinnyei József nagy bibliográfiai vállalkozásai, továbbá 14 kötetes óriási munkája, a *Magyar írók élete és munkái*. Megindultak a *Magyar nyelv nagyszótárának*, a *Zsigmond-kori oklevéltárnak* a munkálatai, elkészült *A magyarországi latinság szótára*. A természettudományok hazai fejlődésében az MTA nem tudott vezető szerepre szert tenni. E terület gyors fejlődésének az akadémiai osztály- és bizottsági struktúra inkább csak gátjává vált.

Hivatali ideje alatt – külön adományokból – befejeződött a Díszterem díszítése, Lotz Károly elkészítette a terem keleti falának freskóját, amely Mátyás királyt ábrázolja tudósai körében. Széchenyi István születésének 100. évfordulója alkalmából felavatták a palota Akadémia utcai falán lévő domborművet, berendezték a Goethe-szobát és a Széchenyi-szobát. 1895-ben kapja meg az Akadémia Ráth György 1711 előtti Hungarica-gyűjteményét. A millennium ünnepségsorozatában a Magyar Tudományos Akadémia is részt vett számos, elsősorban a magyar történelem kezdeti évszázadaira vonatkozó munkával. Az 1896. évi közgyűlést személyes jelenlétével tisztelte meg az uralkodó, Ferenc József. Hosszas előkészítés után 1903-ban adták ki először a Bolyai-jutalmat, amely igen nagy jelentőségre tett szert a nemzetközi tudományos életben.

Eötvös számos személyes sikert is magáénak tudhatott, többek között 1896-ban elnyerte az *Akadémia Nagyjutalmát* és a *Ferenc József Rend nagykeresztjét*. Egymást követő 6 alkalommal választotta meg elnökének az Akadémia. A Kézirattárban fennmaradt egy Szily Kálmánnak írt levele, amely azt tanúsítja, 1895-ben szándékában állt, hogy teljesen visszavonuljon kutatni és tanítani. Végül 1905 októberében ismét megírta lemondását, ezúttal véglegesen. Az Akadémia tagjaként azonban élete végéig kapcsolatban maradt az intézménnyel.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER

1894 júniusában Wekerle Sándor miniszterelnök felkérte Eötvös a vallás- és közoktatási miniszteri poszt betöltésére és ő nagy lendülettel és ő nagy lendülettel és kedvvel végezte ezt a feladatát is. Hivatali ideje alatt döntött az országgyűlés többek között a nem állami intézmények tanárainak nyugdíj jogosultsága kérdésében, valamint a polgári házasság törvényjavaslata ügyében, és szavazták meg a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogúságáról szóló törvényt.

Miniszterségéhez fűződik a párizsi École Normale Supérieure mintájára 1895-ben létrejött Eötvös Collegium megalapításának előkészítése. A tanárképzés színvonalának emelése, valamint a tudományos utánpótlás biztosítása Eötvös fiatal kora óta dédelgetett vágya

volt, s a tudományos élet fejlődésének valóban egyik leghatásosabb intézményévé vált. Az első Wekerle-kormánynak 1895. január 15-én le kellett mondania, ezzel Eötvös Loránd 7 hónapnyi vallás- és közoktatásügyi minisztersége is véget ért.

A REKTOR

A sajtó 1891-ben elismeréssel fogadta a hírt, hogy Eötvös Lorándot – a korabeli szokásnak megfelelően egy tanévre – rektornak választották. E munkájának középpontjában a fiatal generáció tudományos felkészültségének tökéletesítése és a tanárképzés minőségének emelése állt.

A MATEMATIKAI ÉS FIZIKAI TÁRSULAT ALAPÍTÓ ELNÖKE

1885 őszén, a budapesti fizikusok értekezletén néhány kollégájával, többek között König Gyulával és Szily Kálmánnal elhatározták, hogy a tudományos közművelődés érdekében megalapítják a Matematikai és Fizikai Társulatot, amely a mai napig fennáll. Eleinte csak magánösszejöveteleket tartottak, szabályos egyesületté 1891-ben alakultak. 1890-ben lapalapításról is döntöttek, amelynek legfőbb célja a matematika- és fizikatanárok szakszerű tájékoztatása a tudomány haladásáról, valamint a tanítás segítése volt. Mint kezdeményező, Eötvös lett az elnök. Az egyesület első rendes tagjául Jedlik Ányost választották.

1894-ben a társulat tanulmányi versenyt hirdetett Eötvös miniszterségének megünneplésére. A tagok köszöntő kötetet készítettek, amelyben az ország különböző városaiban dolgozó tanárok gratulálnak Eötvös Lorándnak miniszterré való kinevezéséhez.

A SPORTEMBER

Eötvös Loránd híres volt természetszeretetről és sportteljesítményeiről is. Kora legnagyobb hegymászói közé tartozott, elsősorban az Alpok bérceit járta otthonosan. A természet és a hegyek szeretetében édesapja és anyai nagybátyja, Rosty Pál is példaképe lehetett. 18 évesen – apja tudta nélkül – megmászta az Alpok második legmagasabb hegyét, a Monte Rosát. A hegyek jelentették számára a kikapcsolódást, négy évtizeden keresztül szinte minden nyáron hosszabb időt töltött egy alpesi üdülőhelyen, Schulterbachban, s az itteni nyaralásoknak csak az első világháború vetett véget. Magashegyi túráinak száma megközelítette az ötszázat, és legkevesebb 110 önálló csúcst is mászott meg, 10-et elsőként. 1902-ben róla nevezték el az egyik hegycsúcsot, a 2837 méter magas Cima di Eötvöst. Lánya, amint megfelelő korba értek, követték apjukat hegyi túráira, s maguk is jeles hegymászóvá váltak.

Eötvös szívesen lovagolt szinte élete végéig. Pestszentlőrinci villájából rendszerint lovon érkezett az egyetemre és a Nemzeti Múzeum mögött található Nemzeti Lovardában hagyta lovát. Szerette a hosszabb lovas túrákat is, emellett barátaival és leányaival rendszeresen tett hosszabb kerékpártúrákat is. Tudjuk, hogy egy ízben – az anyai aggodalmak kikerülése érdekében Székesfehérvárról indulva – Rolandával és Ilonával kerékpárral tették meg az utat Schluderbachig.

Ő lett az 1891-ben létrejött Magyar Turista Egyesület alapító elnöke is, és 1898-ban róla nevezték el a turistaházat Dobogókőn. Kollégái rábeszélésére vállalta azt is, hogy az 1898 novemberében megalakult Budapesti Egyetemi Atlétikai Club elnöke legyen.

A FOTOGRÁFUS

Nagy valószínűséggel tanárai és nagybátyja, Rosty Pál (1830–1874; etnográfus, utazó, szintén az MTA tagja) hatására fordult Eötvös Loránd a fényképezés felé. Rosty az első fotográfusok közé tartozott, Mexikóban készített tájfényképeit a fiatal Eötvös is megismerte az édesanyjának, Rosty Ágnesnek ajándékozott fotóalbumból. A sztereofényképezés, vagy ahogy akkor nevezték, „tömörlátvány” a századvégen volt divatos, és Eötvöstől szinte csak sztereoképek maradtak fenn, mintegy 2300 darab. A képek speciális szemüveggel élvezhetőek, és három dimenzióban láttatják a képet. Fényképei témája három nagy csoportba oszthatók. A legtöbb kép utazásainak helyszíneit, hegymászó élményeit mutatja be. A fotózás egyrészt tudományos kísérleteinek terepeit dokumentálta, de azt kísérleti eszközként is használta egy-egy jelenség pontos ábrázolásával. Képeivel megörökítette Budapestet is, valamint a családi mindennapokat.

EPILÓGUS

Élete vége felé Eötvös egyre inkább csak a tudománynak élt, s visszavonulásában a politikai események és a szörnyű háború is komoly szerepet játszhatott. Eladta a pestszentlőrinci villáját is és teljesen Pestre költözött. Külön engedéllyel még 70 éves kora után is taníthatott az egyetemen, ebben csak egyre súlyosbodó betegsége akadályozta. Az MTA Kézirattárában fennmaradt számos klubtagsági igazolványa azonban azt mutatja, kedves egyesületeinek, társaságainak és klubjainak élete végéig tagja maradt.

Míg a negyvenes éveiben járó Eötvöst több helyütt is rendkívül kedves és szelíd embernek írják le, idősebb korában inkább komolyságáról emlékeznek meg. A kortárs Cholnoky Viktor Eötvös Lorándot azok közé az emberek közé sorolta, akik „*a létnek, a mindennapoknak, a művészetnek és a tudománynak – ez a két szó egyet jelent – a karthausi barátjai. A hidegek és a magányosságok keresői. [...] Tudása nagy útvesztőjében is mindig azokat a még meg nem járt ösvényeket kereste, amelyek a nagy természet-templomoknak a legrejtettebb szanktuáriumába vezettek. És a lépései olyan halkak voltak, hogy itthon, Magyarországon nem hallotta senki, amíg Európában nem kelt visszhangjuk.*”

Molnár Andrea

HÍREK

Sokác házat adtak át. A magyarországi horvát népcsoport, a sokácok hagyományait, mindennapjait bemutató tájházat adtak át Mohácson 2019. augusztus 28-án. Egy 130 millió forint fejlesztési forrásból megvalósuló projekt keretében Mohács egykor kizárólag sokácok lakta városrészében valósult meg a beruházás egy öreg épület rendbehozatalával. A beruházásnak köszönhetően bemutathatóvá váltak a mohácsi sokác kulturális emlékek, emellett a tájházban számos népművészeti tevékenység megtekinthető, kipróbálható lesz az érdeklődők számára a jövőben. (MTI, 2019. aug. 29.)